

Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamu

Evolution of Orphanages in Turkey and Orphanage of Niğde

Salih ÖZKAN*

Özet

Bir sosyal devlet niteliği taşıyan Osmanlıda, yardıma muhtaç kimselere yönelik birçok sosyal kurumun varlığını biliyoruz. Bunlardan 1896’da II. Abdülhamid’in desteğiyle açılmış olan Darülaceze kimsesiz ve düşkünlere hizmet veren bir kurumdur. XX. yüzyılın başında yaşanan Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı büyük felaketlere sebep olduğu gibi, önemli bir göç olayını da ortaya çıkarmıştır. Gerek Balkan Savaşları’nda gerekse Birinci Dünya Savaşı’nda şehit olanların çocuklarının barınması ve eğitimi devlet için büyük sorun olmuştur. İşte bu sorunu çözmeye gayretinin bir sonucu olarak Darüleytamlar kurulmuştur.

Osmanlı Devleti’nin çöküşüne sebep olan Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Darüleytamlar çok önemli birer sosyal kurumdurlar. Devlet bu kurumlara savaşta şehit olanların çocuklarına ve savaş sonrasında kaos ortamındaki muhacir ve mültecilere hizmet götürmeyi amaçlamıştır. Başlangıçta İstanbul’da sonrada Anadolu’nun hemen her sancağında açılan bu kurumlar, yetimlerin barınma, yeme, içme ihtiyaçlarının yanında eğitimlerini de yaptırmak üzere teşkilatlandırılmışlardır.

Osmanlı Devleti için 1918’de sona eren Darüleytamlar, TBMM hükümetinin kontrolündeki Anadolu’da varlığını 1927 yılına kadar sürdürmüştür. Kayıtları, öğrenci kabulü ve işleyişi, nizamname ve talimatnamelerle belirlenen bu kurumun bir örneği de Niğde’de kurulmuş olduğunu görüyoruz. Niğde Eytamhanesi geniş imkanlara sahip olmamakla birlikte, şehir halkının katkılarıyla azami hizmeti yapmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Niğde, Darüleytam, Darülaceze.

Abstract

It is known that there have been many social organizations in the Ottoman Empire to help the needy people. One of them is the Darulaceze opened in 1896 by the Sultan Abdulhamid the Second and aimed to look after poor and alone people. The wars namely Balkans and the First World War caused very significant disasters and immigrations with large numbers. Men, women and kids directly affected by these wars were taken to the safe places to feed and bring them up as a necessity of a social state. For this reason Darüleytams were established.

* Dr. Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Daruleytams as a very important social organisation were established after the First World War leading to the end of the Otoman Empire. The aim for the establishment of such organizations was to help the immigrants, refugees, poor and the kids of martyrs. The first daruleytam was established in İstanbul and others followed in important towns in Anatolia to meet accomadation, food and drink needs of orphans as well as their education requirements.

Darüleytam in İstanbul was closed because of the occupation of İstanbul by the Allied Powers. However those in Anatolia continued to exist until 1927 under the control of The Turkish National Assembly Government. It is observed that a sample of these organizations together with the regulations, instructions, the conditions for the accptance of the students and the managements' methods was founded in Niğde. Although Niğde Daruleytam did not have sufficient facilities, it successfully helped those needy people around by the assistance of the local people there.

•

Key Words

Otoman State, Niğde, Dar'ul-Eytams, Poorhouse,

GİRİŞ

Kendi kültürel anlayışı çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin sosyal bir devlet niteliği taşıdığını söylemek, abartılı bir iddia olmasa gerekir. En azından bu çalışmamıza konu olan kimsesiz, dul ve yetimlere yönelik çabalar açısından sosyal devlet özelliğini göstermiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin politikasında; iskan siyaseti, beledî ve sosyal hizmetleri itibariyle önemli bir yeri bulunan vakıfların sosyal rolü¹ bu açıdan üzerinde durulması gereken bir konudur. Vakıfların kadın, erkek, müslim, gayrimüslim bütün insanlığa yönelik sosyal hizmet kurumları olarak kurulmuş olduğunu biliyoruz.

Darüleytamlara menşe' olabilecek türdeki kurumlara ise XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlıyoruz. Mesela, Tanzimat döneminde öksüz, yetim, kız ve erkek çocukların korunup eğitilmesi ve topluma kazandırılması düşüncesi ile Mithat Paşa, Rumeli'de vali iken önce Niş'de (1863), sonra Rusçuk'ta (1864) ve Sofya'da Islahhane adıyla okullar açmıştır. Bu çerçevede kızlar için de bir Islahhane Rusçuk'ta açılmıştır. Daha sonra bu okullar İstanbul başta olmak üzere diğer yerlerde de açılmıştır².

Kimsesiz çocuklara, yaşlı ve muhtaçlara yönelik XIX. yüzyılın sonlarında kurulan bir başka kurum da Darülacezedir. Darülaceze yardıma muhtaç çocukların, sakat kadın ve erkeklerin bu durumdan kurtulması amacıyla kurulan bir kurumdur. Sultan II. Abdülhamit zamanında İstanbul'da kurulması düşünülmüş (9 Nisan 1890) ve Sadrazam Halil Paşa'nın gayretleri ve padişahın maddî desteği sonucu gerçekleştirilmiştir. Darülacezenin yapımı dört yıl sürmüş ve 2 Şubat 1896 tarihinde hizmete açılmıştır³.

Darülacezenin inşaatı devam ederken, açılışından sonra uygulanmak üzere 1895'te bir nizamname hazırlanmıştır. On maddeden oluşan nizamnameye göre, kimsesiz sakatlarla, geçimini sağlayamayan kimsesizler darülacezeye kabul edilecektir. Erkek ve kadınlar ayrı ayrı koşullarda kalacak, bunlar mensup oldukları dine göre eğitim görecektir ve bakımlarına itina gösterilecektir. Ayrıca biri erkek diğeri kadınlara ait olmak üzere iki hastane yaptırılacaktı. Darülacezenin idaresi, Dahiliye Nezareti'nce seçilerek sadârete bildirilen ve sadrazam tarafın-

¹ M. Fuad Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983, s. 311 vd; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 14, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, s. 53.

² Yahya Akyüz, *Osmanlı Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi*, *Millî Eğitim Dergisi* S. 143, Ayrıca, www.meb.gov.tr.yayimlar/143.

³ www.shcek.gov.tr.

dan padişaha arz edildikten sonra iradesi alınmak suretiyle tayin edilecek bir heyete verilecekti. Fahri olarak çalışacak bu yedi kişilik heyetle şehremâneti, şeyhülislamlık ve Evkaf Nazırlığı memurları arasından seçilecek birer kişiyle Rum, Ermeni, Katolik ve Musevî cemaatleri tarafından uygun görülecek kimse-ler bulunacaktı. Heyetin görevleri darülacezenin içtüzüğü ile belirlenecekti⁴.

Yine 1895'te çıkarılan Darülacezenin iç tüzüğünde ise bu kurumun teşkilatı, çalışma şekli, kabul şartları ve uygulanacak cezalar belirlenmektedir. Yirmi dört maddeden oluşan iç tüzüğe göre; Darülacezenin bir müdürü ve müdür muavini, muhasebecisi ve yardımcı başkatibi, bir katibi, bir imamla bir müezzini, Katolik, Ortodoks ve Gregoryan mezhebinden üç papaz, bir haham, müslim ve gayri müslim çocukları okutmak için iki ayrı öğretmen, çeşitli sanatları öğretecek yeteri kadar usta, kadın ve erkekler için bir başhademe bulunacaktı⁵.

İlk açıldığında idaresi Dahiliye Nezaretî'nce yürütülen kurum, 1908 yılında belediyeye devredilmiştir. Darülaceze, cumhuriyetin ilk yıllarında Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekaleti'nce idare edilmiş, 1925 yılında yeniden belediyeye devredilmiştir. Bugün hala İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yönetilmektedir.

Darülaceze yalnızca İstanbul'da açılmış bir kurumdur. Dolayısıyla İstanbul'daki kimsesiz yetimlere, muhtaçlara hizmet verebilmektedir. Ancak diğer taraftan 7 Rebiülevvel 1267 (31.12.1851) senesinde ülke çapında *Eytam Sandıklarının* oluşturulmasına karar verilmiştir. Reşit olmayan kız ve erkek çocukların miraslarını saklamak ve korumak üzere aynı tarihte çıkarılan "*Eytam Nizamnamesi*" ile Eytam Sandıklarının amacı, statüsü ve nasıl işleyeceği belirtilmiştir.

5 Zilhicce 1288 (14.02.1872) tarihinde Osmanlı ülkesinde açılacak olan Eytam Sandıklarının idare ve muhafaza tarzı hakkında bir nizamname daha yayınlanmıştır. On altı maddeden oluşan nizamnamede özetle şöyle denmektedir; "Kasaba veya köylerde, müslim veya gayrimüslim Osmanlı tebaasından birinin vefatı halinde, veresesini içinde reşit olmayan kız ve erkek, mecnun erkek veya kız ya da seferde bulunan biri varsa, durum kasaba veya köyün yetkilileri tarafından derhal incelenerek, veresinin icab-ı şeriyeye uygun bir biçimde yapılması sağlanacaktır. Tespit edilen emlak ve arazi yetim üzerinde olmak üzere, icabına göre bazı eşyalar telef olması ihtimaline karşı nakit akçeye çevrilecektir. Yetimlerin veli ve varisleri bulunmadığı takdirde kendilerine güvenilir kimse-lerden vasiler tayin edilecektir. Hıristiyan terekelerinde nizam-ı mahsus olduğundan vasiyetler ve özel nizam hükmüne göre işlem yapılacaktır. Her memle-

⁴ TDV İslam Ansiklopedisi, "Dar'ülaceze" Mad. C. 8, İstanbul, 1993, s. 513.

⁵ Aynı eser, Aynı yer.

⁶ Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 270.

kette *emval-i eytam müdürü* adı altında bir memur atanacaktır. Eytam müdürleri iki senede bir yer değiştireceklerdir⁷.”

Bu nizamnamede görülen eksiklik ve aksaklıklar daha sonraki tarihlerde çıkarılan zeyillerle giderilmeye çalışılmış, kimsesiz ve yetimlerin haklarının en güzel şekilde korunmasına çaba sarf edilmiştir. Böyle bir sistem içerisinde Osmanlı Devleti’ndeki yetimler, ırk, mezhep ve din ayrımı gösterilmeksizin, devletin koruması altına alınmıştır. Darülaceze’ye yerleştirilmesi mümkün olanlar buraya yerleştirilmiş, olmayanlar ise, ya bağlı oldukları cemaatlerin yetimhanelerine yerleştirilmiş ya da kendilerine tayin edilen güvenilir vasilelere emanet edilmiştir.

A-DARÜ’LEYTAMLAR

1. Kuruluşu ve Amacı

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren hem siyaseten hem de sosyo- ekonomik açıdan sonunu hazırlayacak olaylar yaşamıştır. Bu süre zarfında girmiş olduğu savaşlardan yenilgiyle çıkması devleti iktisadî ve sosyal yönden etkilemiştir. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında ve sonrasında, bu topraklarda yaşayan Türk unsur devletin elinde kalan topraklara göç etmiştir. Savaş sırasında asker ve sivil olmak üzere toplam 500.000 şehit verilirken, 1.000.000’u aşkın mülteci İstanbul olmak üzere Anadolu’ya sığınmıştır. Bu savaşta şehit olanların çocuklarının barındırılması devlet için büyük problem olmuştur⁸.

Balkan Savaşları sırasında da Balkanlardaki Türk nüfusun önemli bir kısmının Anadolu’ya göçtüğü bilinmektedir⁹. Yine bu savaşta yetim sayısında önemli bir artış olmuştur. Sadece Bulgaristan’da Balkan Savaşı neticesinde 26.523 aileye mensup 71.505 yetim kaldığı belirtilmiştir¹⁰. Bu savaşlar sonrasında göç eden Türkler, Anadolu’nun tenha bölgelerinden araziler verilme suretiyle yerleştirilirken sakat, muhtaç ve yetimler ise Darülacezeye yerleştirilmişlerdir¹¹. Ancak devletin iradesi dışında gerçekleşen göçler ve şehit yetimlerinin artması, bunların barındırılması konusunda ortaya çıkan ihtiyaç, devleti yeni arayışlara sevk etmiştir.

⁷ **Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 276,277.**

⁸ Nedim İpek, **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1896)**, Ankara, 1994, s.232.

⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)**, Ankara, 1994. Ayrıca bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, **Göç/Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi**, İstanbul 2002.

¹⁰ Yasemin Okur, **Darüleytamlar**, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1996, s. 4.

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi, C.II. Kısım 3, s.97**

Netice itibariyle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde yaptığı savaşlarda çok sayıda şehit verip, Birinci Dünya Savaşı'nda açlık ve sefaletle maruz kalınması, düşmanın girdiği yerlerde öksüz ve yetim sayısını artırıp, bu konularda hizmet veren Darülaceze'nin yetersiz kalması, özellikle şehit eş ve çocuklarının barındırılması için devlet yeni çareler aramıştır. İşte bu sebeptir ki; sadece şehit çocuklarını barındırmak, eğitmek ve zanaat öğretmek üzere Darüleytamlar oluşturmuştur. Ancak yetimler şehit çocuklarıyla sınırlı olmadığından ve diğer yetimlerin sayının da fazla olması sebebiyle bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre, öncelikle şehit çocukları, ikinci etapta da Balkan Savaşı sonrasında kimsesiz kalan çocuklar Darüleytamlara kabul edilmişlerdir¹².

Başta Birinci Dünya Savaşı olmak üzere, son savaşlarda ortaya çıkan kimsesiz ve yetimleri barındırmak gayesiyle bir sosyal ihtiyaç olarak doğan Darüleytamlar, Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifiyle ve Enver Paşa'nın katkılarıyla kararlaştırılmıştır¹³ ve önceleri İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı olarak 1915 yılı başından itibaren faaliyete geçmiştir¹⁴.

Darüleytamların mimarı Ahmet Şükrü Bey'in 1334 (1918) yılı bütçesi dolayısıyla verdiği bilgiye göre bu müesseselerin kuruluş amacı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyanların boşalttıkları yurt ve mekteplerdeki sahipsiz kalan çocukları himaye altına almaktır. Boşaltılan mektep, yurt vb. binalara el konularak bunlar, Darüleytam haline getirildi ve savaşlar sebebiyle kimsesiz kalan çocuklar da İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde açılan bu kurumlara yerleştirildi¹⁵.

Ahmet Şükrü Bey'in tespiti gösteriyor ki, Darüleytamlar, şehit ve yetimlerin yanında, daha önce İngiliz, Fransız ve İtalyan misyoner mekteplerinde barınan fakat onların Türkiye'yi terk etmesiyle sahipsiz kalan çocukları da barındırmıştır. Darüleytamlar yalnızca yetimleri barındırıp, korumak gibi bir amaçla sınırlı kalmamış, bunun yanında onları eğiterek, birer zanaat öğretmek, meslek sahibi yapıp onların istikballerini güven altına alma gayesini de gütmüşlerdir. Darüleytamlar ilk kurulduğunda sayısı 20 idi. Ancak bu sayının yetimleri barındırmaya kafi gelmemesi üzerine bu rakam 1916'da 2,5 kat artarak 69'a ulaşmıştır. Bu dönemde, Darüleytamlarda barınan yetim sayısı 5.000'i kız, 15.000'i erkek olmak üzere 20.000'i bulmuştur. O dönemde, vilayet ve sancaklarda en az

¹² Okur, *agt*, s. 4,5.

¹³ Okur, *agt*, s. 19, TDV *İslam Ansiklopedisi*, "Darüleytam" Mad. C.8, s. 521.

¹⁴ TDV *İslam Ansiklopedisi*, "Darüleytam" Mad. C.8, s. 521.

¹⁵ Aynı eser, Aynı yer.

birer Darüleytam mevcuttur. Hatta bazı vilayetlerde birden fazla Darüleytam bulunmaktadır¹⁶.

2. İşleyişi

Darüleytamların tasarlandığı ve kurulduğu sıralarda bir hükümetin ya da Maarif Nezareti'nin işi olarak görülmediğinden, kurumun idaresi İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı olarak oluşturulan Darüleytamlar Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın İstanbul merkezini idare eden Kemal Bey ile Kastamonu Mebusu ve Darülmualimat Müdürü İsmail Mahir Efendi, genel müdür olarak görevlendirilmiştir¹⁷.

Savaşın uzaması, mali sıkıntı, yiyecek ve eşya temini zorluğu yanında, kötü idare sebebiyle bu kurumlar 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla devletin himayesine alınmıştır¹⁸. Kurumun aynı zamanda eğitim veriyor olması sebebiyle, Darüleytam Genel Müdürlüğü Maarif Nezareti'ne bağlı hale getirilmiştir.

Devlet, Darüleytamların ihtiyaçlarını karşılamak için halktan yardım alınmasını istememiş ve Darüleytamların ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenmiştir. Hatta merkezden uzak yerlerdeki Darüleytamlara, muhtaç, kimsesiz ve yetimlere yardımlar göndermiştir.

Darüleytamların ilk tesis edildikleri binalar manastır ve okul gibi eğitim kurumları olduğundan, depolarında çok malzeme bulunmuş, ilk yıllarda Darüleytamlarda eğitim malzemesi, eşya, levazım konusunda sıkıntı çekilmemiştir. Darüleytamların idaresini Genel Müdür İsmail Mahir Efendi ile birlikte üstlenen Kemal Bey ticaretle uğraştığı için istediği eşyaya el koyabilmiş ve Darüleytamlarda kullanmıştır. Ancak savaşın uzaması, kurumun sayılarının artmasının yanında çeşitlenmesi ile birlikte ambarlardaki malzeme bitmiş ve kurum mali sıkıntı içerisine girmiştir. Bundan sonradır ki, devlet idaresine alınan Darüleytam Genel Müdürlüğü'ne özel bir bütçe tahsis edilmesi kararlaştırılarak yeni gelirler bulunmaya çalışılmıştır.

2 Nisan 1917'de kabul edilen kanunla devlet, özel idare ve belediye bütçelerinden yapılacak yardımdan başka, bir defaya mahsus olmak üzere Maliye Nezareti'nce 150.000 Lira ve 500 dönümlük arazi verilmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca, 3 Nisan 1916 tarihli bir kanunla da Evlad-ı Şüheda vergisi adı altında posta, telgraf, tütün ve içki ücretleri belirli bir miktar artırılmıştır¹⁹. Ancak ileride ihtiyaç duyuldukça Darüleytam Genel Müdürlüğü bütçesine yeni tahsisatlar

¹⁶ Okur, *agt*, s. 19.

¹⁷ Okur, *agt*, s.22.

¹⁸ TDV *İslam Ansiklopedisi*, "Darüleytam" Mad. C.8, s. 521.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Okur, *agt*, s. 28,29.

yapıldığını görüyoruz. 17 Teşrinissani 1335 (1919) tarihli bir kararname ile; 1335 senesi için Darüleytam Genel Müdürlüğü bütçesine 100.000 lira tahsisat-ı fevkalade²⁰ ilave edilmiştir.

3. Darüleytamlara Kimlerin Alınacağı

Bu kurumun birinci derecede şehit çocuklarına sonrada kimsesiz müslim ve gayrimüslim çocuklara yönelik hizmet verdiğini biliyoruz. Başlangıçta Darüleytamlarda 10.000²¹ kadar şehit çocuğu barındırılarak ihtiyaçları karşılanmıştır. Ancak giderek hazinenin para sıkıntısı çekmesi Darüleytamların giderlerinin azaltılmasını zorunlu kılmıştır. Bu yüzden savaş yıllarında yakın ya da uzak akrabası olan yetimler, onların yanlarına yerleştirilirken, kuruma başvuran namuslu ailelere evlatlık verilmesi suretiyle Darüleytamların ihtiyaçlarının hazineye yüklediği yük azaltılmak istenmiştir²².

Darüleytamlara alınacak yetimler için yaş sınırlandırılması da getirilmiştir. 1916 yılı itibariyle bir makalede Darüleytamlara alınacak çocukların 2-15 yaş arasında olduğu belirtilmiştir. Ancak vesikalarda Darüleytamlara 12 yaşından küçük çocukların alınmasının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Muvazene Encümeni'nin 1918 yılında yaptığı incelemelere göre bu kurumlara 7 yaşına kadar kız, 12 yaşına kadar da erkek yetimlerin alındığı belirtilmiştir. Fakat biliyoruz ki; Osmanlı Devleti'nin son dönemi rüşvet ve iltimas gibi kötü alışkanlıkların yaygın olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla kurallara pek uyulmadığı görülmüş, öncelikle şehit yetimlerine yönelik olarak kurulmasına rağmen, Darüleytamlara rasgele çocuklar da alınmıştır. Hatta eğitim devrini aşmış 20-22 yaşlarında asker kaçağı delikanlıların alındığı görülmüştür²³.

4. Darüleytamların Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri

Darüleytamların değişik zamanlara farklı makamlara bağlı olsa da, merkez teşkilatı olarak bir Genel Müdürlüğe sahip olduğunu biliyoruz. Merkezin en başında Genel Müdür ve Müdür muavini bulunmaktadır. Yine Genel Müdürlük bünyesinde Tahrirat, Teçhizat ve Levazım müdürlükleri olmak üzere üç müdürlük bulunmaktadır. Ayrıca Darüleytam Genel Müdürünün dahil olduğu bir de İdari Meclis vardır.

²⁰ **Düstur**, 2. Tertip, C.11, s. 447.

²¹ Bu rakam Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınlamış olduğu İslam Ansiklopedis'inde 11600 olarak gösteriliyor. Bu rakamlar muhtemelen İstanbul için geçerlidir. O dönemde bütün ülkedeki kesin sayıyı tespit etmek zor olsa gerektir.

²² Okur, **agt**, s. 21.

²³ **Aynı eser**, s. 22.

Asıl yetimlere hizmet veren taşra teşkilatında ise bir müdür, bir yardımcısı, idare, hesap, ambar ve depo memurları ile öğretmen ve hizmetliler görev yapmaktadır. Bazı Darüleytamlarda kız yetimler için ayrıca bir müdür bulunmaktadır²⁴.

Darüleytamların faaliyetlerinin başında barındırma gelmektedir. Şehit yetimlerini ve kimsesiz çocukları alıp yeme, içme ve barındırma ihtiyacını karşılayarak, onların savaş yıllarının getirdiği kargaşa ortamında mahrumiyetlerini önlemektir. Bunun yanında eğitim hizmeti de veren Darüleytamlarda 6 yaşından küçükler için Ana okulu mekteplerinin programına uygun olarak okul öncesi eğitimi verilmektedir. 6-12 yaş arasındaki yetimler ise, Mekteb-i İptidaiye talimatnamesine uygun olarak ilkokul eğitimi almaktadırlar²⁵. Şayet çocuk 12 yaşından sonra bir üst kademede okul okuyacaksa, Darüleytamlar bu öğrencilerin tahsillerini sürdürmeleri için gerekli yardımı yapmışlardır.

Yine Darüleytamların ilk tahsilini yapan yetimler üretici çalışma yapacak yaşa gelince zekalarına ve kabiliyetlerine göre yönlendirerek birer meslek sahibi olmalarına yardımcı olmuşlardır. Darüleytamlarda yer alan sanayi ve ziraat şubelerinin bir amacı kuruma gelir temin etmek iken diğer amacı da yetimleri meslek sahibi yapmaktır.

5. Darüleytamların Akıbeti

Darüleytamlar genellikle Birinci Dünya Savaşı'nda ülkeyi terk etmek zorunda kalan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın boşalttığı binalarda kurulmuştur. Ancak 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgali üzerine Darüleytamlara tahsis edilmiş olan binalar eski sahipleri tarafından geri alınca, Darüleytamlar oldukça zor durumda kalmıştır. Mali sıkıntı sebebiyle de yeni binalar yapılamadığından tahliye edilen yerlerdeki çocuklar boş duran bazı saraylara yerleştirilmiştir. İstanbul içinde ve dışında, Kağıthane'deki Çağlayan Kasrı'na kadar bir çok saray bu işe ayrılmıştır²⁶. Bunlar da yeterli gelmeyince kiralama yoluna gidildi. Bu binalar Darüleytamlar için uygun olmadığı için tamirat ve kira gibi yeni masraflar getirdi. Mütareke yıllarının kargaşası ve maddi imkansızlıklar neticesinde devlet önce İstanbul dışındaki Darüleytamları kapatıp, oralardaki yetimleri merkeze toplamış, buna rağmen giderleri karşılamada sıkıntı çekince tasfiye etme yoluna gitmiştir²⁷. İstanbul'da toplanan yetim çocukların tasfiyesinden sonra kalanları Şehir Yatı Mektebi'ne dev-

²⁴ Okur, *agt*, s. 26, 27.

²⁵ Aynı eser, s. 43.

²⁶ TDV *İslam Ansiklopedisi*, "Darüleytam" Mad. C.8, s. 521.

²⁷ Okur, *agt*, s. 60.

redilmiş ve nihayet bunun da kapatılmasıyla Darüleytamlar İstanbul'da tarihe karışmıştır (1918).

Anadolu'daki Darüleytamların ise TBMM Hükümeti'nin himayesinde varlıklarını devam ettirdiğini biliyoruz. Ankara Hükümeti, 5 Kanunuevvel 1338 (1922) tarihinde *Darüleytamlar Talimatnamesi*²⁸ ile bu kurumlara sahip çıkmıştır. On bir maddeden oluşan bu talimatname ile Darüleytamların varidatı, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti bütçesinden tahsis edilecek yardım ile yapılacak teberru ve belediye yardımlarına bağlanmıştır. Kurum yine şehit, muhacir ve mülteci, fakir evlatlarının barınma ve eğitim görevini üstlenmiştir. Darüleytamların işleyişi de yine bu talimatname ile belirlenmiştir. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekaleti'ne bağlanan Darüleytamlar, varlıklarını değişik adlarla günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

6. Yabancıların Kurmuş Olduğu Darüleytamlar

Daha önce Darülacezenin müslim ve gayrimüslim kimsesiz ve muhtaçlara hizmet verdiğini belirtmiştik. Darüleytamların şehit çocuklarına yönelik olması, burada gayrimüslim yetimlerin ihmal edildiği anlamını doğurmamalıdır. Zira Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gayrimüslim ve yabancı eytamhanelere de rastlıyoruz. 1920 yılı itibarıyla İstanbul başta olmak üzere Osmanlı ülkesinde 25 adet Ermeni, 3 adet Rum, 3 adet Yahudi ve 3 adet Rus eytamhanesi²⁹ mevcuttur.

Burada aklımıza, savaş ve mütareke yıllarında, azınlıkların açık ihaneti bilinmesine rağmen, gayrimüslim ve yabancılara, eytamhane açma ruhsatının nasıl verildiği sorusu geliyor. Muhtemelen bu eytamhaneleri açma izni azınlık cemaatlerine değil, savaş esnasında Osmanlı Devleti'ne düşman olmayan ya da mütareke yıllarında iyi ilişkiler kuran devletlerin mensuplarına verilmiştir. Çünkü 1914 yılında Osmanlı Devletiyle savaş halinde bulunmayan ülkelerin tebaalarına eytamhane açma izni verilmiştir³⁰. Yine mütareke yıllarında Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan Muavenet Heyeti'nin³¹ bazı vilayetlerde, İtalyanların Konya'da ve Almanların Maraş'ta eytamhane açmış olduklarını biliyoruz. Bu devletlerin tebaalarının açmış olduğu eytamhaneler azınlıklara yönelik kurumlardır.

Yabancıların eytamhane açabilmesi, tıpkı özel okul açmada olduğu gibi ruhsata tabiidir. Zaten eytamhane aynı zamanda bir eğitim kurumudur. Dola-

²⁸ *Düstur*, 3. Tertip, C. 3, s. 170, 171.

²⁹ Bu eytamhaneler hakkında geniş bilgi için bkz. Okur, *agt*, s.7 vd.

³⁰ Okur, *agt*, s.6.

³¹ DAGM Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.06.52.13.

yısıyla eytamhanenin açılışında izlenen yol, azınlık ya da yabancı okulların açılışında izlenenle aynıdır.

Yabancı bir eytamhane açabilmek için yabancı uyruklu bir kimse bizzat müracaat edebilir. Vilayete yapılan bu müracaat bir üst yazıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirilirdi³². Müracaat Dahiliye Nezareti Muhaberat Umumiye Dairesi'nce sorgulandıktan sonra şayet izin verilmişse ilgili vilayetlere haber verildi³³. Yabancı eytamhanelerde okutulacak dersler tıpkı yabancı okulları için olduğu gibi Maarif Nezareti'nden alınacak izne bağlıydı. O yüzden eğitim süresince takip edilecek programın amacı bir cetvelle Maarif Nezareti'nin onayına sunulurdu. Onay alındıktan sonra program uygulanmaya konulurdu³⁴. Yine okutulacak kitapların isimleri, yazarları ve basım yerleri ve basım tarihleri bir cetvele onay için nezarete takdim edilirdi.

Maraş'ta Divanlı Mahallesi'nde Alman Eytamhanesi'nde (Ermenilere yönelik) kız ve erkek mektepleri için takdim edilen program mucibince istimal edilecek kitapların ve okutulacak derslerin ismi cetvelle gösterilmiştir. Buna göre Lisan-ı Osmanî, Tarih-i Osmanî, Ermeni El' huruf-ı Türkçe, Ermenice Lisanı, Ermeni Tarihi, Coğrafya, İngilizce Lisan, Almanca Lisan³⁵ dersleri okutulacaktır. Bu dersler için okutulacak çok sayıda kitap ismi de cetvelde yer almaktadır. Bu kitapların basım yerlerine baktığımızda çoğunluğu Dersaadet basımlı olmakla beraber, az da olsa, Londra, Paris, Berlin ve Breslav³⁶ gibi yurtdışında basılmış eserler de bulunmaktadır.

B- NİĞDE'DE DARÜ'LEYTAM

1. Kuruluşu

Başlangıçta yalnızca İstanbul'da kurulan Darüleytamların ihtiyaç dolayısıyla, vilayet ve müstakil sancaklara en az birer tane olmak üzere³⁷ kurulduğunu biliyoruz. Dahiliye Nezareti'nin 27.02.1918 tarihinde vilayetlere ve sancaklara gönderdiği yazı, Darüleytamların "*Darüleytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi*"nin izniyle açılabilceğini, aksi bir durumun sakıncalı³⁸ olduğunu bildiriyordu. Dolayısıyla bu kurumların ülke çapında yaygınlaşması izne tabi olarak gerçekleşiyordu. Osmanlı Arşivinde bazı vilayetlerde Darüleytamların açılmasını iste-

³² BOA. DH. İD.117/29

³³ BOA. DH. MU.İ 53/25

³⁴ BOA. DH. İD. 117/33

³⁵ BOA. DH. İD. 117/33-5

³⁶ Aynı belge.

³⁷ Okur, agt, s.50.

³⁸ BOA. DH. UMVM. No: 15/64

yen³⁹ yazılara rastlıyoruz. Ancak Niğde’de bu kurumun ne zaman açıldığı hakkında herhangi bir belgeye rastlayamadık Fakat, 16 Kanunuevvel 1331 (1915) tarihinde Aşair-i Muhacirin Müdüriyeti’nden Niğde Mutasarrıflığı’na çekilen şifre telgraf⁴⁰ ve Niğde Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti Celilesi’ne 3 Teşrinissani 1333 (1917) tarihli⁴¹ yazılar, Niğde’de Darüleytamın varlığını kesin bir biçimde ortaya koymaktadır. Hangi tarihte açıldığı konusunda kesin bir fikir belirtmek mümkün değilse de, 1915 yılına ait belge, Niğde Darüleytamının bu tarihten önce kurulmuş olacağını göstermektedir.

2. İşleyişi

Niğde’de kurulmuş olan Darüleytamların müstakil binası yoktur. Niğde Mutasarrıflığı’nda, Dahiliye Nezareti’ne yazılan yazıda; Darüleytam için bina mevcut olmamasından dolayı, şimdiye kadar terkedilmiş veya hazineye ait hanelerde yapıldığı, bunların da sağlık açısından uygun olmaması sebebiyle, çocuklar arasında sarı hastalık ortaya çıktığı, bu yüzden uygun olan bir binanın inşasına lüzum görüldüğü⁴² bildirilmektedir.

Niğde Mutasarrıflığı’ndan 26. Mart 1333 (1917) tarih ve 43 nolu Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazıda ise; livada mevcut olan Darüleytamın, talep edilen maksada uygun hizmet veremediği, beklenen faydayı sağlayamadığı kapasitenin darlığı dolayısıyla, savaş esnasında dul ve yetim kalan şüheda ailesinin hepsine hizmet verilmediği belirtiliyor. Daha sonra dul kadınların ve bakes yetimlerin kayıtsız şartsız kabulünü sağlayacak bir binanın inşası için umumi bütçeden 1500 lira kadar para gönderilmesine müsaade buyurulması⁴³ isteniyordu. Bu yazının sonucu olarak Dahiliye Nezareti’nden, Darüleytam Müdür-i Umumiyesi’ne gönderilen tezkerede durum izah edilip, muhacirin tahsisatından 1500 liranın gönderilmesi mütalaalarına⁴⁴ sunulmuş ise de, paranın gönderilip gönderilmediğini bilmiyoruz.

Niğde’deki Darüleytamın gelişmiş bir binası yapılamadığı için kontenjanı 50⁴⁵ olarak görülmektedir. Ancak şartlar zorlanarak bu sayının üstüne çıkmış olması da muhtemeldir. 50 yetimin yatak ve yorgan gibi levazım ihtiyaçlarının⁴⁶ mahalli hükümet tarafından karşılandığını, livadaki yardımlarla temin edildi-

³⁹ BOA. DH. UMVM, No70/6, BOA. DH. UMVM, NO: 70/7, BOA. DH. UMVM, No: 70/12

⁴⁰ BOA. DH. ŞFR No: 59/150

⁴¹ DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24.

⁴² DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24/2

⁴³ DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24/4

⁴⁴ DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24/5

⁴⁵ DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24/2

⁴⁶ Aynı yer.

ğini, eğitim- öğretim ve yiyecek masrafı için ise merkezi hükümetten havaleler gönderildiğini biliyoruz. Zira hükümet zaman zaman bu konuda belediyelerin yardımına başvurmuşsa da, bunun uygun olmadığının⁴⁷ bilincine vararak vazgeçmiş, çoğunlukla genel bütçeden karşılama yoluna gitmiştir. Bazen muhacir ve mültecilere ayrılan tahsisattan⁴⁸da Darüleytamın ihtiyaçları için ödenekler ayrılmıştır. Bunun yanında Darüleytama muhacir ve mülteci yetimleri de kabul edilmiştir.

Ülke çapındaki diğer Darüleytamlarda olduğu gibi Niğde'deki Darüleytamı'nda yalnız barınma işlevi görmeye kalmayıp, yetimlerin eğitimi görevini de üstlenmiş olduğunu görüyoruz. Vilayetten Dahiliye Nazırlığı'na gönderilen Darüleytam binası yapımına ilişkin yazıda; en önemli gerekçe olarak, mevcut binaların eğitim- öğretime uygun olmamasıdır. Livadaki maarif teşkilatıyla muhabere edilerek⁴⁹ yeni binaya ihtiyaç duyulduğu vurgulanıyor. Yeni bina yapılmamakla birlikte yetimlerin mevcut eğitim kurumlarında diğer çocuklarla birlikte eğitimlerini sürdürmelerine yardımcı oldukları söylenebilir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, XX. yüzyılın başlarında kendi sonunu hazırlayan olayları peş peşe yaşamıştır. Bunlar içerisinde şüphesiz en yıkıcı olanı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'dır. Balkan Savaşları, Balkanlarda sahip olunan Türk topraklarını kaybetmek gibi acı bir sonun yanında, bu topraklarda yaşayan Türk nüfusun yerlerini yurtlarını terk ederek, düşman işgalinde olmayan yerlere göç etmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu mültecilerin iskanı devleti oldukça zor durumda bırakmış, bunlara çare bulamadan Birinci Dünya Savaşına girmek zorunda kalmıştır. Savaş sırasında da iskanı gerçekleştirilemeyen bu muhacir ve mülteciler, Lozan'da imzalanan "Türk-Rum Ahalinin Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" mübadil kapsamında sayılmış ve bunların iskanını Türkiye Cumhuriyeti üstlenmiştir⁵⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın, Osmanlı Devleti için, en yıkıcı ve ızdırap dolu savaşı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. Devlet, Balkan Savaşlarının yaralarını sarmaya çalışırken, yeni savaşa girmiş, bir taraftan bu savaşta şehit olanların ailelerinin sorumluluğunu taşımış, diğer taraftan; savaş esnasında ve sonrasındaki işgaller dolayısıyla ortaya çıkan muhacir ve mültecilerin dertleriy-

⁴⁷ BOA. DH. UMVM, No70/10

⁴⁸ DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24/2

⁴⁹ DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24/3

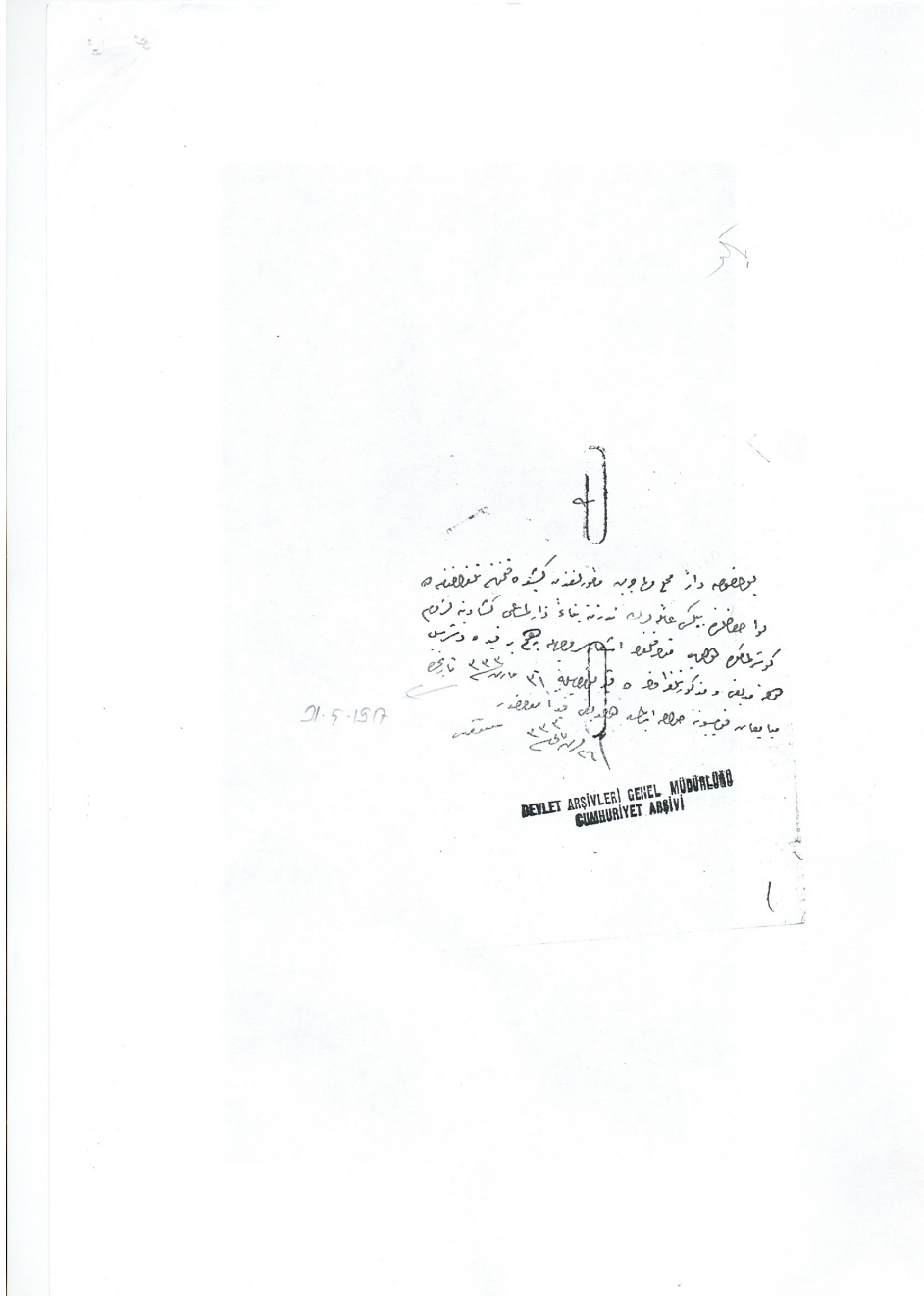
⁵⁰ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara 1989, s.177 vd.

le ilgilenmek zorunda kalmıştır. Üstelik bu savaşta, başta Doğu Anadolu'dan olmak üzere, işgal edilen bölgelerden yeni bir göç olayını doğurmuştur. Her vilayet ve sancakta muhacirler ve mülteciler komisyonu oluşturup, zaman zaman çıkarılan nizamname⁵¹ ve talimatname⁵²lerle, muhacir ve mülteci problemini çözmeye çalışılmıştır.

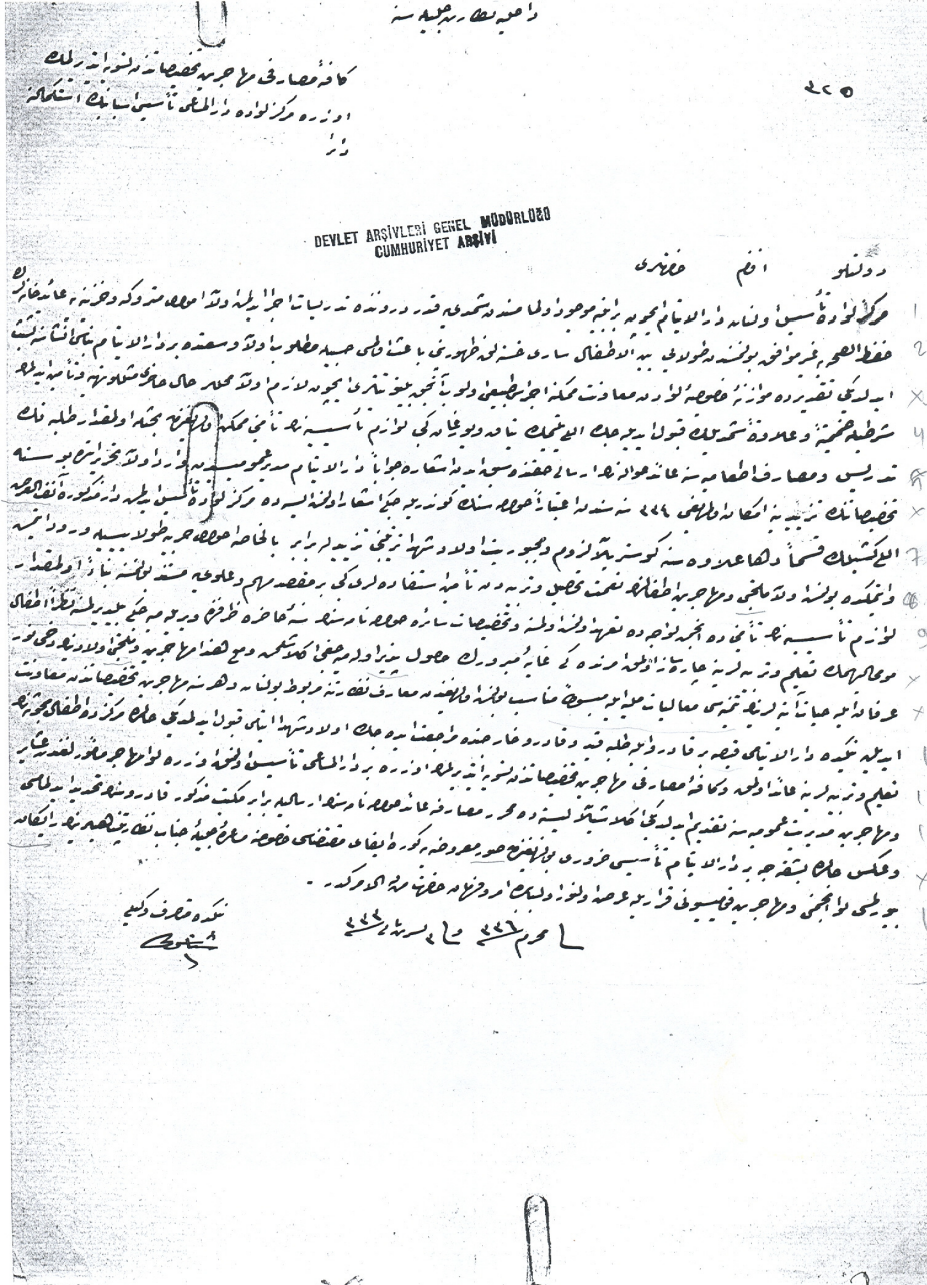
Diğer taraftan savaş esnasında şehit olanların ailelerini mağdur etmemek için çareler üretmeye çalışılmıştır. Asker ailelerinin maaşlarının ödenmesi işini ak-satmadan yürüttüğü gibi, öncelik onların yetimlerinde olmak üzere Darüleytamlar açmıştır. Son derece ulvî bir amaca yönelik olarak açılan Darüleytamlar ülke çapında yaygınlaştırılarak, evlad-ı şühedanın barınma ve eğitim hizmeti yürütülmüştür. Vefakar Anadolu insanının da yardımlarıyla faaliyet gösteren bu kurumlar olağanüstü bir hizmet görmüştür. ©

⁵¹ **Düstur, 3. Tertip, C.1/2**

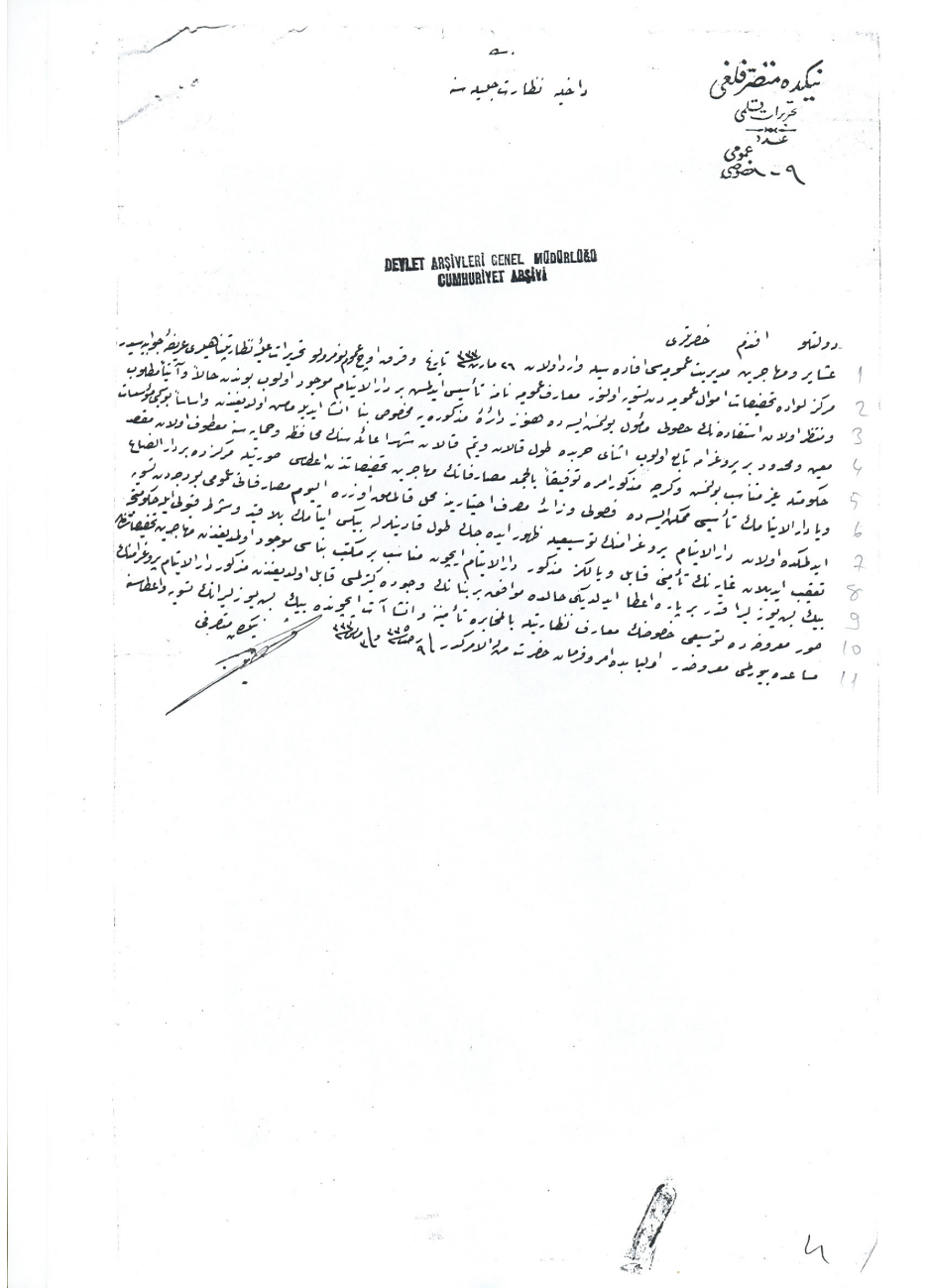
⁵² **Düstur, 3. Tertip, C.1**

EK 1: DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24.

EK 2: DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24/2

سندہ منظر لغی
راخید نظامیہ حیدرآباد

سندہ منظر لغی
تحریر لکھنؤ
شعبہ
عمومی
۹ - خصوصی

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- دو نمبر اہم حضرتی
1. عشاہ و ملا جریہ میرینا مورسی فادہ سید واردولادہ ۹۹ مارچ ۱۹۱۱ء تاریخ وقوعہ اورچگونہ و زور و اثرات و غیرہ نظامیہ امور و غیرہ
 2. مرکز لودہ قضاہات احوال موربہ دستور اوزر معارف عمود نامہ تاسیس ایسےہ بر ملا اہلیام موجود اولوب بوندہ حالانہ و آیا مطوب
 3. و منتظر اولادہ استفادہ یک حقوق ملون بولندہ سیدہ رضوانہ دارہ مذکورہ یہ خصوص بنا انت ایڑمہ اولیضہہ و اسانہ برقی لوسانہ
 4. معیہ و حدود بر پروگرام تاج اولوب اسی جریہ طول قاعدہ و تم قاعدہ سہا فائدہ سک می فلد و حمایہ سہ مطوف اولادہ مفسہ
 5. حکومت بڑ صاحب بولندہ و کریم مذکورہ توفیقاً بائید مصارفانک و با جریہ قصصانہ تا عطی صورتید مرکزہ برادر الصاع
 6. و یا دارالادبیا ملک تاسیس کلمہ ایسہ درہ خصوص و زائد صرف اخباریہ ہی قاعدہ و زورہ ایوم مصارفانک ہی بوجدہ سہ
 7. ایڑلندہ اولادہ دارالادبیا بر و غرامک توسیعہ نظر ایہ جیک طول قاعدہ لیس ایامک بلاقتہ و سہ خصوصاً بولندہ
 8. تمقب ایڑلندہ غایک تاسیس قای و یا لکن مذکورہ دارالادبیا ایچہہ صاحب بر سلب تاسی موجود اولیضہہ و با جریہ قصصانہ
 9. بیک بے نومز لیاقتہ بر یاہ اعطا ایڑلندیہ حالندہ مواضعہ بر بناک وجودہ لیس قای اولیضہہ مذکورہ دارالادبیا بر و غرامک
 10. صور معروضہ توسیہ خصوصک معارف نظامیہ باخبارہ نامینہ ران آتہ ایچوندہ بیک سہ مور لیاک توبہ و نظام
 11. ساعدہ جوئی معروضہ اولیا بدو مور و زمانہ حضرتہ مدالدر کسراہ

EK 4: DAGM Cumhuriyet Arşivi, 272.14.74.11.24/4

